

עיוות

השחורים של אליק

רובה של ספרות, דור הפלמ"ח, התעלמה מקיומו של יישוב ספרדי בארץ עד לפרוץ מלחמת 1948, כפי שספרות זו נמנעה מלתאר את הסיוע, שבמהלכו הסגירו אנשי הגנה ופלמ"ח את אנשי האצ"ל לידי הבריטים. כן התעלמה ספרות זו מהעובדה שיוצאי עדות המיעוט היוו חלק ניכר מאנשי הלח"י והאצ"ל.

ספרות, דור הפלמ"ח, שהיתה ספרות מטעם, ספרות אשר גועזה לרומם ולשבח בני שיכבה חברתית, ביטלה את ערכה הספרותי וההיסטורי, בשל ה"חוביות" המופרות שלה, וההתעלמות הכמעט-מוחלטת מאמיתות היסטוריות.

אחד מסופרי דור הפלמ"ח, משה שמיר, תיאר את בני עדות המיעוט בי סיפרו במו ידיו — פרקי אליק*. בספר זה עושה שמיר את אחד מעיוותי התיאור בעלי הגוון הגזעני, התמוהים ביותר בי ספרות העברית. הוא מספר על אליק שפקדו עליו: "לעבור למשק אחר, בעמק חפר, ולקבל לידי הורכתה של מחלקת מירונים שגורשה זה עתה מפרבריה העוני של תל-אביב..." כאשר מטרותו היא: "כהפרכתה של כנופיה זו למחלקת-לוחמים אבותיה..."

את תמונתה של כנופיה זו מתאר שמיר: "כשבא לאיתו משק וראם לראשונה — משוטטים היו בין האהלים באפס עניין ומעשה — עוררו בו יאוש גמור. למפקד איראפער היה להעמיד אותם. נערים אלה לא ידעו הרגל מהו, ועל כדפנים לא היה להם אף הרגל משותף אחד. לא ידעו מהי שמאל וימין, פשוטו כמשמעו, והיה בהם מין עירובב משונה של טיפוסים וגילים ודרגות-השכלה, אם אפשר לקרוא זאת השכלה, ומקצועות-עבודה, אם אפשר לקרוא זאת עבודה. כשרשם לפניהם, מפיהם, את שמותיהם — נדמה היה לו שלעולם לא יוכל להבדיל ביניהם בדרך זו, וללשושה מהם היה אותו שם..."

את פתיחת האימונים של אליק עם ה"כנופיה" מתאר שמיר: "בתמש וחצי היה מעורבם ורעב עשר דקות כבר היו יוצאים את החדר-המשק בריצה, מור של גווים שחומים ודקים ובראשו אחד לבן וחשוך..." והקורא שאינו מבין את פשר הלבוש חסון לעומת גווים שחומים ודקים מיד מובהר לו: "...ותוך כדי הדרבה הכיר מקרוב את נופיהם. שום דבר לא היה מראה כה משועת כנגד נאני-החיים אשר צודלו בהם כמערכת-גווים ירודה זו, שרזון שולח בה שגיפה רפויים, ששוריה נמליכות ופולחנות היחידה היא הזריזות להתחמק..." תמונה זו של, ניוון, מיווה לעומת, בריאות, מערבית היא פרק ראשון של מילחמת תרבותית אותה עורך אליק.

פרק שני במילחמה זו מנוסח בעטו של משה שמיר כך: "קשים היו, במרים, בעלי אשנות תפלות, פחדנים. מילחמה גדולה עשה על נמילת-צפרניים. מן הצמח הזה נתגלו לו כמה גידולים שהיה בהם כדי לסמך את השיער. גרועים מכל היו שניים-שלושה אשר במיקועם האורחיו היו פרחי-גלבים. הללו טיפחו במשך שנים את צפרני זרתיהם; חידוד, שיפצו ושמרון מכל משמר. מראהו של גידול זה היה מעורר בלתי גועל מוחשי, גופני, וגאלי לנשוך פתחי ולשתוק, עד שהת" לים כל פסגול הוא כבר להעפיר פגע זה מן העולם. המלאכה לא היתה קלה בל-כך. צריך היה להשיג להם מספרים לשם אותה נמילה, צריכה היה לבדוק את כפ"ו תיהם לאחר-מעשה — ואילו פרחי-גלבים נלחמו על שימור צפרני-טיפוחיהם כאילו

* משה שמיר: במו ידיו — פרקי אליק; הוצאת ספרית פועלים; 252 עמודים (כריכה קשה).

נשמתם היא השוכנת בהן. המילחמה היתה מתישה, ואף על פי שהיה הנצחון לצדו — הבחין אליק כי הולך וגוצר חיצו של חשדנות כינו ובין אנשיו, ולכן דחה את שאר מילחמותיו (ובהן המילחמה נגד הבלוריות משוחות-השמן) עד עת מצוא..." מילחמת-ההתשה של אליק אינה נבדלת מניסיון לקצוץ פיאותיו של חייל דתי בצה"ל, או מאבק בשאר מיני סימנים אתניים ודתיים. אבל שמיר ממשיך ומתאר את תהליך, התירבות, שאותו כופה אליק על ה"כנופיה": "הכריחם, למשל, לשחק כדורעף במקום כדורגל, ותחילה היו כמחלכים על קביים. מפעם לפעם פוצצו ונתלהמו במישחק פראי של כדורגל, באין

סופר שמיר

מילחמה נגד הבלוריות משוחות השמן

עיר-רוחה — אך קמע-קמע, למדו את טעמו הטוב של הכדורעף, וזרזים שבהם הגדילו עשות..."

אלא שהתהליך היה קשה לאליק: "צריך היה ללמדם הלכות שמירתו של הציד הארצי, צמצום הנעללים, ניעור מצעי המוטת, מאטוא הרצפות. היו בהם טובי קליטה והיו בהם גרפיר-שכל, לכולם צריך היה להקנות הרגלי-סדר אלה..." אך עיסוקיהם על המיטות לא נראו לו: "הם היו שטופים בקלפים — תחילה כללי, על פני המיטות, בעודם לבושי-פיג'מה, עד שעה מאוחרת בלילה, ואחר כך בצניעה, עם שאמר עליהם את הדבר, ועם ידעיהם כמה מחפיותיהם. אף זו מן המילחמות המרות אשר עמדו לנגד פניו בשבועות הראשונים..." והסברו של אליק על שבירת מינהגיהם ואורחות חייהם של חייליו הוא: "להילחם בקלפים עלידי טובים ויפים מהם, עלידי העשרת כל מסכת-החיים, עלידי טמיעת המתה מרת של הצנחנים/ בחי המצנחה..."

עוד סידרה שלמה של "כנוניות" פורש משה שמיר בהמשך: "לשכנעך נפש של שמונת בבחנה, ראה לך שנתעורר יתנו גם הם את חלקם לתוכנית, והדבר עלה בידו. נמצא אחד מהם שהיה מפסל בברז וזמירות ערביות וזמירות יהודית המיוזרה, והשאר עונים אחריו בפיומן חוזר ומחיים כפיים לקיצו; הביאו אליק לאותו נפש — ויהי לפלא. בינתיים נתגלו כנערים פגולות שאין אותה מוצא דלתמן בזולתם — שליטתם בלשון ערב ובמני-הגיה, וריוותם להועיל, כושר הפסל שלהם, כוח הויכוח והחוכמה הרגול והשתיקה, כל אלה פגולות אשר שימשו רב עזר לעישות בהן, וכבר הן מיתדות להם, לצנחנים, מקום משלהם במסגרת ה"פלמ"ח..."

מעט ביקורת עצמית לעמדה המתנשאת של אליק מביא שמיר בהמשך: "והם נעשו להחכמים של ארץ, וכך היו קור' אים להם במשק ובמחנה, כחכמי-האובל, כסידור הקבוצה, במחשן הבגדים — בכל מקום שימשו כמין פמל של כולם ובמין צניג של כל אחד מהם לחוד. בתלונות העסיקהו — אם נגעו התלונות במי מן הנערים, באצעות העסיקהו, בדרישות, כפתם אמירות לשבח או לגנאי. פעמים היה שומע: 'השחורים של אליק, ודיבור

זה היה כמטיל ארס בדמו. עם זאת הכיר כי אילמלא היה נוגע בדבר, אפשר שלא היה מהםם לנקוט לשון זו בעצמו. דרך-דיבור היתה מחלה-מדבקת, ועובדה היא כי לשם הקיצור אומרים, השחורים/ כלום מתכוונים למשהו? — חס ותלילה, פתם נותיות שבקיצור: 'השחורים של אליק'; ואילו הוא עצמו כבר ידע כי מאחורי הנוחיות הזאת מסתתר עול נורא אשר גם מעיינות אהבה לא יטפסוהו. הוא לא יצא למילחמה נגד המילה. הוא לא האמין בכמה אלה..."

תיאורי משה שמיר את אליק בבמו ידיו מהווים מיסמך כמעט-יחיד של דור ספרותי מושחת. המתאר חברה בעלת ערכים צבור עים ונטולי רגשיות. חברה יומרנית, שעושה כל אשר בידה כדי לרמוס את אלה שרקעם שונה ותרבותם אחרת.

תרמית

אורינט-אכספרס

תיאור אחר של מחבר בן-דורו של משה שמיר, הוא תיאורו של חנוך ברטוב בסיפרו החשוב והנפיש*, תיאור שמצויים בו סממנים שליליים, המזכירים תיאורים שליליים של שחורים בספרות האמריקאית מלפני דור או שניים.

בהחשבון והנפש, שמנסה לתאר את תחושתם של לוחמי תש"ח לאחר המלחמה, לבטיהם והשתלבותם במציאות החדשה, מעמת ברטוב את אחד מגיבוריו עם חייל ממוצא כורדי. ברטוב ממקד קטעים מתיאורו בריחות, ליכלוך וכל שאר הסממנים של ז'אנר ספרותי זה:

"זו היתה הפגישה השניה עם הכורדי. כיום שהשתחרר מהצבא פגש בכורדי אחר, ליד מחנה-השחורים. אף הוא, שארבעה ילדים לו ועדיין לא מלאו לו שלוש שנה, וגם מקצוע אין לו, שמח היה לשחררו ומלאי-תיקות. הכל היו שומחים ומלאי-תיקות. הנה פגש בכורדי בשניה. איזה אל-צופה-כול זימן אותם בשעה הנכונה, בשעה שהיה מסוכסך כתיבו, חסר-דרך, יושב באולמי-ההוצאה, מאוין לניתוחי תהליכים היסטוריים, מס' ריים, דתיים, חברתיים, טרוד בתרגום טקסטים רומיים מימי-הביניים לעברית מפורסת. ירד בקו ארבעים-ואחת לשכונת בית-יצחק. רק לעתים רחוקות ירד בקו זה, ששם ניתן לו בעיר, אוריינט-אכספרס, על שום שמדברים היו בו הנופעים בני עדות-המיעוט. הכנונית היתה צרה, מחור קתצבע ומצורדת מפנים ומחוק, קפיציה לאים ונוגיתיה רוכן מנוצצת..."

מהבדיחה התפלה למדי אודות האוריינט-אכספרס, עובר ברטוב לתיאור נוסעיו של האוטובוס: "אם נותר בחללו של האוטובוס מקום מועט פנוי מבני-אדם, באו קולותיהם הצוחניים של הנופעים וזיעת הגופות המוחמים, וריחות שהם פולטים, והבצלים והשומים, ודחן מפניהם כל שירות של אזור צח. משה עצר את נשימתו וירכא את רגשיה-בחילה שנתקף. כבר היה מיצר על שלא הלך ברגל, אף שאותו מקום שאליו נסע מרוחק..."

וכאשר אותו חייל-משוחרר כורדי אומר, שלום לגיבורו של ברטוב, מגיע המחבר לאחד משיאי התיאור הספרותי בעלי הגוון הגזעני, שאותם ראתה הלשון ה"עברית": "לא מכיר אותי? אמר הפוצץ. מכל הוויתר לא ראה משה אלא פנים שחורים, שעל לחייהם פשה זקן-כ"ש-בוע. יורד היה מן הלחיים השקועות בהרצים העמוקים משני עברי פיו האפור היבש, מתפשט ומגיע עד לשורשי איגויו ועד לעורפו הפרוע. פרצוץ שאינך רוצה ל' התקרב אליו כדי משיעה משרים, חשב משה. על ערפו של זה צווארון, שרובדים שחורים מעלימים את צבעו המקורי. מתחת לצווארון, ותלוש הימנו, היתה

* חנוך ברטוב — החשבון והנפש; הוצאת ספרית פועלים; 320 עמודים (כריכה קשה).

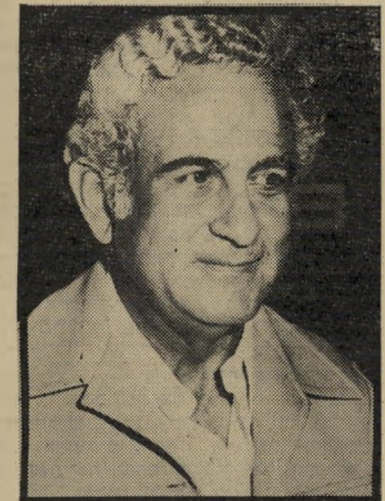
כנותנות עשויה מלאים מלאים, שכל אחד מהם אף הוא מאוחה וקיים בנס. בא ברנש זה ונתלה על צווארו והעטיר עליו דברי חיבה..." קטע זה אינו שונה מן התיאורים האנטי-שמיים ומלאי הנאצה הגזענית, החריפים ביותר, שבהם תוארו יהודים בעיתון הגרמני דר-שטרמר.

אחרית

פולקלור וספרות

משה שמיר וחנוך ברטוב אינם סופרים יציגים של הספרות העברית בעשרים השנים החולפות.

הסופרים האחרים בני דור תש"ח, כמו פינחס שרה, עמליה כהנא-ברמון, עמוס קינן, יהודה עמיחי ואחרים, לא הותירו בספריהם דימויים שליליים של בני עדות-המיעוט, כמעשה שמיר וברטוב, וגם איכות עבודותיהם עומדת בכל המבחנים הגידרשים מספרות טובה. הדורות הספרותיים שבאו בעקבותיהם, וביניהם סופרים כעמוס עוז, אברהם

סופר ברטוב פנים שחורים

ב. יהושוע, יהושוע קנו ויותם הראובני, המשיכו בשביל-הזהב של דיוות ועיכוי דמויות. בלא צורך להיעזר בפעולות גזענות נוסח שנים אלה. בשנים האחרונות התפתחה תופעה בד' לגית ומסוכנת, חסרת סיבות משכנעות, של עמדות נוקשות מצידם של יוצרי שוליים מבני עדות-המיעוט, שהופכים את מוצאם לקרדום לחפור בו. הראשון בהם היה הוירד לב חקק בסיפרו האסופים שהוא בבחינת נאצה גזענית מהצד האחר בספרות, חחרו אחריו משוררי הפולקלור ארז ביטון וגבריאל בן-שימחון. לשלושת אלה הצטרף מחבר סיפורי הי פולקלור ואמנון שמושי.

במסגרת מאבקם, שהוא פוליטי ולא ספרותי, השמיטו במתכוון את הערכים הספרותיים מדגלם, והחליפום בערכים פולקלוריסטיים. אליהם הם צירפו פניות פומביות (בעיקר במאמרים בעיתונות) כתחליף לכישרון ולספרות לשמה.

בגלרית טיעוני הקיפוח של חקק, ביטון, בן-שימחון ושמוש בולט היעדר ההתייחסות לקבוצת סופרים מבני עדות-המיעוט, כמו פמוי מילבאד, שימחון בדם, אברהם ב. יהושוע, ש. זמיר ו-אהרון אלמוג, שהצליחו בהתמודדות ספרותית עם הבעיות הקיומיות של החברה הישראלית.

אם החברה הישראלית והקוראים יאמצו את הגישה האלימה, שאותה מייצגים חקק, ביטון, בן-שימחון ושמוש, לא ירחק היום בו תישאל שאלה הפוכה: מי אמר שהוא לבן? וביום הזה תימחק גם הספרות העברית.